

Ọ̀rọ̀-Àṣẹ̀pọ̀n nínú Ẹ̀hun Èdè Yorùbá

Oyè Táíwò

Yunifásítì Ìbàdàn, Ìbàdàn

oyepaultaiwo@gmail.com; po.taiwo@mail1.ui.edu.ng

àti

Saka Idayat

Adeyemi College of Education, Ondo

ridahtullahi@gmail.com, oyenikeidayat@yahoo.co.uk

Àsamò

Ọ̀rọ̀-Àṣẹ̀pọ̀n (EP) ni ọ̀rọ̀ tí ó n pọ̀n ọ̀rọ̀ tàbí isọ̀ miiran nínú ẹ̀hun èdè Yorùbá. Ìsọ̀rí-ọ̀rọ̀ yìí lè jẹ̀ èyí tí ó n ṣe àfikún itumọ̀ ọ̀rọ̀ tí ó n pọ̀n tàbí kí ó mú kí itumọ̀ ọ̀rọ̀ náà pé. Ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n máa n pọ̀n ọ̀rọ̀-ìṣe asorí, odindi gbólóhùn, ọ̀rọ̀-orúkọ àti àwọn ẹ̀yán kan nínú àpólá orúkọ. Àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n kan máa n jẹ̀ kànnpá nínú ẹ̀hun nítorí pé wọn jẹ̀ àmúpé fún ọ̀rọ̀ tí wọn n pọ̀n, àwọn kan sì máa n jẹ̀ iwòfún nítorí pé wọn kàn ṣe àfikún itumọ̀ ọ̀rọ̀ tí wọn n pọ̀n lásán ni. Ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n agbabò àti ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n aláìgbàbò ni a lè yà sọtò nínú ẹ̀hun èdè Yorùbá. Àpólá tí ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n ti jẹ̀ orí ni àpólá àṣẹ̀pọ̀n (APEP), oríṣi àpólá àṣẹ̀pọ̀n méjì ni a lè yà sọtò, àwọn ni àpólá àṣẹ̀pọ̀n aláìbò, nítorí àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n kan kò lè dá wà nínú àpólá àṣẹ̀pọ̀n, wọn gbòdò gba àpólá orúkọ gégé bí àbò, àti àpólá àṣẹ̀pọ̀n aláìlábò, àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n tí wọn lè dá wà nínú àpólá àṣẹ̀pọ̀n. Nínú bébà yìí a òò fún ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n ní oríki, a òò ṣàlàyé ẹ̀yà àti àbùdá ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n, a òò sì ṣàgbéyẹ̀wò ihun àpólá àṣẹ̀pọ̀n (APEP) ni ibi tí ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n ti jẹ̀ orí.

Ọ̀rọ̀ Atónisọ̀nà: Ìsọ̀rí-ọ̀rọ̀ onítumọ̀ àdámọ̀, Ọ̀rọ̀-Àṣẹ̀pọ̀n aṣàfikún, Ọ̀rọ̀-Àṣẹ̀pọ̀n aṣàmúpé, ọ̀rọ̀-ìṣe asorí

The Modifier in Yorùbá Construction

Abstract

The modifier is a word used to modify another word or construction in Yorùbá. It can be an adjunct which adds to the meaning of the word it modifies or a complement which completes the meaning of that word. A modifier can be transitive or intransitive, it can be employed to modify a head verb in a verb phrase (VP), it can modify a whole sentence, a noun phrase (NP) or a qualifier in an NP. Some modifiers are obligatory in the construction because the complement the word they modify; some must take objects while some are without objects. The phrase where the modifier is the head is the modifier phrase (ModP), we identify two types of modifier phrases in Yorùbá constructions, modifier phrases that include objects, where the modifier head must obligatorily select an object, and modifier phrases without objects where the modifier head is the sole constituent in the phrase. In this paper, we shall define the modifier, explain its features and type and examine the phrase where the modifier is the head.

Keywords: content or lexical words, adjunct modifier, complement modifier, the head verb

Ìfáárà

Ọ̀nà méjì gbòrò ni a lè pín àwọn ọ̀rọ̀ èdè Yorùbá sí, àwọn ni ọ̀rọ̀ onítumọ̀ àdámọ̀ àti ọ̀rọ̀ aláìnítumọ̀ àdámọ̀. Ọ̀rọ̀ onítumọ̀ àdámọ̀ ni ọ̀rọ̀ tí a lè fún ní itumọ̀ àdámọ̀ tàbí ọ̀rọ̀ tí ó ní àkóónú ajẹmọ̀ sẹ̀mántíki. Ọ̀rọ̀ orúkọ (OR), ọ̀rọ̀-ìṣe (IS) àti ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n (EP)¹ ni a yà sọtò gégé

¹ Àwọn àrọ̀kò tí a lò ní bébà yìí ni iwònyí: AF = Ọ̀rọ̀-àṣàfihàn, AM = Ọ̀rọ̀-àṣàmúpé, AP = Ọ̀rọ̀-àpónlé, APEP = Àpólá àṣẹ̀pọ̀n, AR = Àrọ̀pò-orúkọ, AROG = Àrọ̀pò Orúkọ gígùn, AROK = Àrọ̀pò orúkọ kùkùrú, AS = Ọ̀rọ̀-àsopò, AT = Ọ̀rọ̀-atókùn, EP = Ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n, IB = (Atóka) Ibá-ìṣẹ̀lẹ̀, IS = Ọ̀rọ̀-ìṣe, KO = (Atóka) Àsìkò, OD = (Atóka) Ìyísódì, OR = Ọ̀rọ̀ orúkọ àti [] = àkámọ̀ onígún.

bí ọ̀rọ̀ onítumò àdámọ̀. Irú àwọn ọ̀rọ̀ tí wọn kò ní àkóónú sẹ̀mántíkì sùgbón tí wọn ní ilò ajẹmọ̀ gírámà ni a n pè ní ọ̀rọ̀ aláìnítumò àdámọ̀, àpapọ̀ wọn ni a n pè ní isọ̀rí aláìnítumò àdámọ̀. A lè ki ọ̀rọ̀ aláìnítumò àdámọ̀ gégé bí àwọn ọ̀rọ̀ tí kò ní itumò àdámọ̀ tàbí àkóónú ajẹmọ̀ sẹ̀mántíkì, sùgbón tí wọn n ẹ̀ agbátẹ̀rù ilò ajẹmọ̀ gírámà nínú ẹ̀hun. Àwọn ọ̀rọ̀ aláìnítumò àdámọ̀ wònyí kì í ní àkóónú ajúwe, fún ìdí èyí, a kò lè júwe wọn rára. Àwọn isọ̀rí aláìnítumò àdámọ̀ ní èdè Yorùbá ni iwònyí: Arópò-orúkọ (AR) kúkúró (AROK) àti gígùn (AROG), ọ̀rọ̀-aṣàfihàn (AF), àsikò (KO), ibá-iṣẹ̀lẹ̀, (IB), iyísódi (OD), ọ̀rọ̀-àsopò (AS) àti ọ̀rọ̀-aṣàmúpe (AM).

Ọ̀rọ̀-atókùn (AT) àti ọ̀rọ̀-àpónlé (AP) wà lára isọ̀rí-ọ̀rọ̀ tí a pè ní ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón ní bẹ̀bà yí. A óò ṣàyèwò sí ìmò àti àwọn èkọ̀ àtẹ̀yìnwá lórí isọ̀rí-ọ̀rọ̀ méjèjì, ọ̀rọ̀-atókùn àti ọ̀rọ̀-àpónlé, láti fi hàn ìdí tí ó fi tònà lójú tiwa láti yà wọn sọtọ̀ gégé bí ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón Lẹ̀yìn náà, a óò fún ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón ní oríkì, a óò ṣàlàyé àbùdá àti èyà ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón, a óò parí ijíròrò sí ihun àpólà aṣẹ̀pón (APEP), ní ibi tí ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón ti jẹ̀ orí.

Ìmò àti Èkọ̀ Àtẹ̀yìnwá: Bamgboṣe (1966, 1967, àti 1990)

Àra àwọn onímò tí wọn ṣàlàyé nípa ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón nínú èdè Yorùbá ni Ọ̀jògbón-àgbà Bamgboṣe, bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé wọn kó mẹnba ipèdè “ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón” nínú àlàyé wọn. Bamgboṣe (1966, o.i 72-75, 78-79; 1967, o.i 18-20, 22; 1990, o.i. 155-158) tọ̀ka sí àwọn wúnrèn kan gégé bí ara ihun àpólà iṣe. Lára àwọn wúnrèn náà ni ibá, bá, ba, ibáà, gbòdò gégé bí wọn se je yọ nínú àwọn aṣẹ̀pẹ̀rẹ̀ isàlẹ̀ wònyí.

ai. Àwa <i>ibá</i> lọ	aii. Olu <i>ibáà</i> bẹ̀bẹ̀, Ọ̀pẹ̀ kò ní dáhùn
aiii. Wọn ti <i>bá</i> ọ̀rẹ̀ wọn se ọ̀bẹ̀	aiv. A ò <i>gbòdò</i> sọ̀ bẹ̀

Àwọn wúnrèn bí tètè, mà, tiẹ̀, sì, sáà, nikan, kàn, mọ̀mọ̀, kúkú, tún, gbé, dédé, jùmò, túnbò, sáà àti fẹ̀rẹ̀ ni Ọ̀jògbón-àgbà Bamgboṣe pè ní aṣáájú ọ̀rọ̀-ìṣe abárarìn. Aṣẹ̀pẹ̀rẹ̀ bí wọn se je yọ nínú ẹ̀hun ni a fi hàn nínú àwọn aṣẹ̀pẹ̀rẹ̀ isàlẹ̀ wònyí.

Wọn <i>tètè</i> parí iṣẹ̀ yẹn.	Wọn <i>mà</i> wáa.
Mo <i>tiẹ̀</i> ka iwé ọ̀hún.	È <i>kàn</i> dáké
Wọn <i>mọ̀mọ̀</i> dá ijà sílẹ̀.	Mo <i>dòbálẹ̀</i> , mo <i>sì</i> kí bàbá wa.
Olú <i>nikan</i> gbé erú yẹn.	Wọn <i>tún</i> pariwo sí i.
Wọn <i>kúkú</i> sọ̀ bẹ̀.	Mo <i>dédé</i> gbọ̀ tí wọn n kan ilẹ̀kùn
Ọ̀kúnrin náà kì í <i>sáà</i> gba ibí kojá.	Olú kò <i>ṣáà</i> fẹ̀ẹ̀ gbọ̀ ikilò
Obinrin náà <i>túnbò</i> tẹ̀sẹ̀ mọ̀ irin rẹ̀.	Jésù <i>fẹ̀rẹ̀</i> dé

Àwọn wúnrèn bí i mọ̀, sá, rára àti ná ní Ọ̀jògbón-àgbà Bamgboṣe pè ní agbẹ̀yìn ọ̀rọ̀-ìṣe nínú ihun àpólà iṣe. Ijẹ̀yọ̀ ikòòkan àwọn wúnrèn ọ̀hun ni a ṣàfihàn nínú àwọn gbólóhùn isàlẹ̀ wònyí.

Mi ò lọ̀ <i>mọ̀</i> .	O kàn n pariwo <i>sá</i> .
A ò gbọ̀ <i>rára</i> .	Wọn ti rí i <i>ná</i> .

Àrìwísí

Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àwọn wúnrèn wònyí maa n kó ipa pàtàkì nínú àpólà iṣe, èyí tí ó fà á tí Ọ̀jògbón-àgbà Bamgboṣe fi pè wọn ní aṣáájú ọ̀rọ̀-ìṣe aláìbárarìn, aṣáájú ọ̀rọ̀-ìṣe abárarìn àti agbẹ̀yìn

òrò-ìṣe, àkíyèsí tí a ṣe ni pé ìṣe èpón ni wón n ṣe fún òrò-ìṣe aṣorí nínú ihun àpólà ìṣe. Bí òrò bá sì rí bẹ̀ẹ̀, ohun tí ó bójú mu ni kí á fi orúkọ wón pè wón ní ìbámu ìṣe tàbí ilò wón. Orúkọ òhún sì ní òrò-aṣẹ̀pón. Púpò nínú àwọn òrò-aṣẹ̀pón yìí ni wón máa n dá wà láti pón òrò-ìṣe aṣorí, àwọn kan lè jé yọ papò láti pón òrò-ìṣe, a sì tún rí àwọn tí wón máa n gba àbò pèlú bí wón ti n ṣe ìṣe èpón fún òrò-ìṣe. Àpẹ̀rẹ̀ irú àwọn òrò-aṣẹ̀pón agbàbò bẹ̀ẹ̀ ni bá ní àpẹ̀rẹ̀ (aììì) tí a tún kọ ní isàlẹ̀ yìí.

aììì. Wón ti [*bá òrẹ̀ wón*] se ọ̀bẹ̀.

Ní àpẹ̀rẹ̀ ọ̀kẹ̀ yìí, bá àti àbò rẹ̀, òrẹ̀ wón, ni a fi sí àkámọ̀. Àwọn méjèèjì, tí wón papò jé àpólà aṣẹ̀pón, ni wón pón òrò-ìṣe aṣorí, sè, nínú àpólà ìṣe. A ọ̀ò ṣàlàyé sí i níwájú nipa àwọn òrò-aṣẹ̀pón wònyí.

Òrò-Àpónlẹ̀ àti Àpólà Àpónlẹ̀

Yàtò sí àwọn aṣáájú òrò-ìṣe aláìbárárin, aṣáájú òrò-ìṣe abárárin àti agbèyìn òrò-ìṣe tí a ṣàlàyé lókè, Òjògbón-àgbà Bamgboṣe tún ya isòrí-òrò-àpónlẹ̀ sòtò. Bamgboṣe (1966, o.i. 127-130, 1967, o.i. 32-33, 1990, o.i. 173-177) so pé ‘oríṣi òrò-àpónlẹ̀ méjì ni ó wà: àwọn ni òrò-àpónlẹ̀ fún èyán orúkọ, bí àpẹ̀rẹ̀ péré nínú ọ̀dún méjì peré; àti òrò-àpónlẹ̀ nínú gbólóhùn. Bí àpẹ̀rẹ̀ pátápátá, púpò, gidigidi, fòò nínú àwọn gbólóhùn wònyí:

Mo jẹ́ è pátápátá.
Wón múra gidigidi.

Ó dùn púpò
Ò pupa fòó

‘Ìṣe òrò-àpónlẹ̀ ni láti ṣe àfikún itumò fún àpólà ìṣe nínú gbólóhùn. Ní àfikún, Bamgboṣe (1990, o.i.173) jẹ́ kí á mọ̀ pé àpólà àpónlẹ̀ nàà lè se àfikún itumò fún àpólà ìṣe nínú gbólóhùn. Òjògbón-àgbà Bamgboṣe tún tèsíwájú láti ṣàlàyé nipa àpólà àpónlẹ̀ ó ní fónrán ihun èyí tí ó jẹ́ àpapọ̀ òrò-atókùn àti òrò-orúkọ. (Bamgboṣe, 1990, o.i. 175). Àpẹ̀rẹ̀ wón ni ó wà ní isàlẹ̀ wònyí.

Ó wà ní ita.
Mo jù ú sí inú omi.

Wón kí mi pèlú ọ̀wò.
È pè é fún mi.

Bamgboṣe (1990, o.i. 175) ní ‘kí òrò-orúkọ tó lè dúró bí àpónlẹ̀, òrò-atókùn gbòdò sáájú rẹ̀.’ ‘Àwọn kòbẹ̀gbému tí a lè lò láìsí òrò-atókùn ni tòdòtò, torí, bí, tíí, àfi/àyàfi...’ Àwọn àpẹ̀rẹ̀ wón nínú gbólóhùn nìwònyí.

Ó mọ̀ tódòtò.
Ó n rìn bí ọ̀ba.
Kò sí olùgbèjà àfi Olórùn.

Ó gbà torí owó.
Á á lọ tíí alé.
Ó dè é tọ̀wótẹ̀sẹ̀.

Àrìwísí

Wúnrèn tí Òjògbón-àgbà Bamgboṣe pè ní òrò àpónlẹ̀ fún èyán ni a pé ní òrò-aṣẹ̀pón fún èyán nínú àpólà orúkọ nínú bẹ̀bà yìí. Yàtò sí *péré*, àwọn miiran tí a tún lè tọ̀ka sí ni *gbáko*, *soṣo* àti *nini* gégé bí wón ṣe jẹ́ yọ nínú àpẹ̀rẹ̀ isàlẹ̀ wònyí.

odún [márùn-ún gbáko]
omi [tútù nini]

iyàwó [kan soṣo]
ilé [méjì péré]

Òrò-aṣẹ̀pón ni *péré, gbáko, soṣo* àti *nini* gégé bí wón ẹ̀ jẹ̀ yọ̀ nínú àwọn àpólà orúkọ òkè wònyí. Àwọn ẹ̀yán tí wón ń pón nínú àpólà orúkọ ni wón jìjọ wà ní àkámọ̀ fún ìdí ẹ̀yí, òrò-aṣẹ̀pón ẹ̀yán nínú àpólà orúkọ ni a mò wón sí.

Àwọn wúnrèn tí Ọ̀jògbón-àgbà Bamgboṣe pè ní òrò-àpónlé nínú gbólóhùn jẹ̀ àwọn wúnrèn tí wón ń pón òrò-iṣe aṣorí nínú àpólà iṣe, tí wón sì máa ń jẹ̀ yọ̀ tẹ̀lẹ̀ òrò-iṣe aṣorí tààrà tàbí kí wón tẹ̀lẹ̀ òrò-iṣe aṣorí àti àbò, bí òrò-iṣe aṣorí bá jẹ̀ òrò-iṣe agbàbò. Irú àwọn òrò-aṣẹ̀pón yí ni a mò sí òrò-aṣẹ̀pón aṣáfikún atẹ̀lẹ̀ òrò-iṣe aṣorí. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé ara ihun àpólà iṣe ni àwọn òrò-aṣẹ̀pón yí jẹ̀, kí í ẹ̀ àpólà iṣe ni wón ń ẹ̀ aṣíkún ìtumò fún, òrò-iṣe aṣorí ni wón ń pón gégé bí ó ẹ̀ wà ní ìsàlẹ̀ yí.

Ó kòrin [pẹ̀lú túlàsì].
Adé sùn fọ̀nfọ̀n.

Ó ta aṣọ [fún mi].
Ọ̀bẹ̀ nàà dùn tó

Ní àwọn àpẹ̀rẹ̀ òkè wònyí, pẹ̀lú túlàsì, fún mi, fọ̀nfọ̀n àti tó pón òrò-iṣe kòrin, ta (àti àbò rẹ̀, aṣọ), sùn àti dùn tààrà.

Bákan nàà, a gbòdò ṣàlàyé pé àwọn wúnrèn tí Ọ̀jògbón-àgbà Bamgboṣe pè ní àpólà àpónlé tí wón ní ihun òrò-àtókùn àti òrò-orúkọ kí í ẹ̀ àpólà àpónlé rára. Ìdí ni pé òrò-àtókùn kò lẹ̀ jẹ̀ orí nínú ihun àpólà àpónlé. Àpólà atókùn ni àwọn onímò mò wón sí tẹ̀lẹ̀ nítorí pé òrò-àtókùn ni orí nínú ihun wón. Sùgbón bí a bá ṣàyèwò ilò tàbí iṣe wón nínú ẹ̀hun, ó fojú hàn gbangba pé a máa ń ṣàmúlò wón láti pón òrò-iṣe aṣorí nínú àpólà iṣe. Iṣe ẹ̀pón yí kan nàà ni wúnrèn tí Ọ̀jògbón-àgbà Bamgboṣe tóka sí pé wón jẹ̀ kòbẹ̀gbẹ̀mu ń ẹ̀ nínú ihun àpólà iṣe. Iyẹn ni pé tòtòtò, torí, bí, tí tí àti àfi/àyàfi jẹ̀ òrò-aṣẹ̀pón í ó ń pón òrò-iṣe aṣorí àwọn kan nínú wón sí máa ń gba àpólà orúkọ gégé bí àbò.

Ó wà [ní ìta].
Mo jù ú [sí inú omi].

Wón kí mi [pẹ̀lú ọ̀wò].
E pè é [fún mi].

Ó gbà [torí owó].
Kò sí olùgbèjà [àfi Olórun].

Ó ń rìn [bí ọ̀ba].
Á á lọ [títí alé].

Àwọn wúnrèn tí Ọ̀jògbón-àgbà Bamgboṣe pè ní àpólà àpónlé ni mo fi sí àkámọ̀ ní àwọn àpẹ̀rẹ̀ lókè. Àpólà aṣẹ̀pón tí ó ń pón òrò-iṣe aṣorí ni gbogbo wón. Yàtò sí pé gbogbo àwọn òrò-aṣẹ̀pón wònyí, iyẹn ní, pẹ̀lú, sí, fún, torí, bí, tí tí àti àfi/àyàfi, jẹ̀ agbàbò, ara àbùdá tí wón tún ní ni pé iwófún ni wón jẹ̀ nínú ihun àpólà iṣe, wón sì máa ń jẹ̀ yọ̀ tẹ̀lẹ̀ òrò-iṣe aṣorí nínú àpólà iṣe.

Awóbùlúyì (1978 àti 2013)

Ọ̀jògbón-àgbà Oladele Awobuluyi kí àpónlé (iyẹn òrò-aṣẹ̀pón) gégé bí òròkòrò tí ó ń pón òrò-iṣe tàbí odindi gbólóhùn (Awobuluyi, 1978, o.i. 66).

Oríṣi àpónlẹ̀ méjì ni Awobuluyi (1978, o.i. 68-78) yà sọtò, àwọn ni ọ̀rọ̀-àpónlẹ̀ àti àpólà àpónlẹ̀. Ọ̀rọ̀-àpónlẹ̀ ni eyọ ọ̀rọ̀ tí ó n pón ọ̀rọ̀-orúkọ/àpólà orúkọ, ọ̀rọ̀-ìṣe tàbí odindi gbólóhùn, nígbà tí àpólà àpónlẹ̀ jẹ ọ̀rọ̀ méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ tí a n ló láti ṣiṣe ẹ̀pón fún ọ̀rọ̀-ìṣe tàbí odindi gbólóhùn nínú ẹ̀hun gégé bí wọn ṣe wà ní isàlẹ̀ yìí.

Ìwọ kẹ̀/wẹ̀?	Ọ̀jó lọ rí.
Ọ̀jó lọ ní kíákíá.	Wọn péjọ sí ojúde ọ̀ba.
Oyè é bá mi mú un bọ.	Ṣe é bí mo ti wí

Ní àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ ọ̀kẹ̀ wònyí, kẹ̀/wẹ̀ àti rí jẹ ọ̀rọ̀-àpónlẹ̀, nígbà tí ní kíákíá, sí ojúde ọ̀ba, bá mi àti bí mo ti wí sì jẹ àpólà àpónlẹ̀.

Awobuluyi (2013, o.i. 138) ṣàlàyé pé “ìṣe àpónlẹ̀ ni láti pón wúnrèn inú èdè lé”.. Ọ̀jògbón-àgbà Awobuluyi tèsiwájú pe ‘òná mẹ̀ta ni àwọn àpónlẹ̀ inú èdè Yorùbá pín sí – iye àpónlẹ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ/àpólà orúkọ, àpónlẹ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe/àpólà ìṣe, àti àpónlẹ̀ gbólóhùn’. Àwọn wúnrèn tí Awobuluyi (2013, o.i.139-141) pè ní àpónlẹ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ/àpólà orúkọ ni kẹ̀, wẹ̀, dà, ñkọ̀, kọ̀, ni, tí, nàà, pàápàá, pẹ̀lú, pátá-pátá, pónbélé, láásán, nìkan, gùnmọ̀, pàtó, rárá, sáá, gan-an, gééré-gé, báláú, yòò, ṣoṣo àti pére gégé bí wọn ṣe jẹ yọ nínú àwọn àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ isàlẹ̀ wònyí.

Ọ̀jó lọ, èmi nàà/pẹ̀lú/pàápàá lọ.	Èmi nìkan/gan-an kò lè gbé e.
Ìwọ yí sáá, ọ̀rọ̀ rẹ̀ ti sù mi!	Ìwó ni/kọ̀/dà/kẹ̀/ńkọ̀?
Funfun báláú ni aṣọ nàà.	Kò sí nìkan kan gùnmọ̀/pàtó/rárá tí ó wí.

Àrìwísí

Ìrú-wá-ògìrì-wá ni àwọn wúnrèn tí Ọ̀jògbón-àgbà Awobuluyi tò jọ wònyí, púpọ̀ nínú wọn kí í ṣe ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pón ọ̀rọ̀-orúkọ/àpólà orúkọ rárá. Fún àpẹ̀ẹ̀rẹ̀, kọ̀ àti rárá jẹ wúnrèn ìyísòdì, ni jẹ atọ̀ka itẹ̀numọ̀, láásán jẹ èyán aṣàpẹ̀júwe, tí jẹ atọ̀ka awẹ̀ gbólóhùn aṣàpẹ̀júwe, gééré-gé, báláú, yòò àti pátá-pátá jẹ ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pón ọ̀rọ̀-ìṣe. A máa n lo kọ̀ fún ìyísòdì nínú gbólóhùn itẹ̀numọ̀, rárá sì jẹ wúnrèn onítumọ̀ ọ̀dì nínú ẹ̀hun. Bí àpẹ̀ẹ̀rẹ̀,

Olú ni Adé rí.	Olú kọ̀ ni Adé rí.
Délé ti gbọ.	Rárá, Déle kò gbọ.
Omọ lásán, ikejì ajá	Omọ tí mo fẹ̀ràn...
Àṣọ nàà funfun báláú.	Bàtà rẹ̀ pupa yòò.
Ílẹ̀ nàà gún gééré-gé.	Wọn ti parí ìṣe nàà pátá-pátá.

Àwọn wúnrèn bíi nàà, pàápàá, pẹ̀lú, nìkan, àti gan-an jẹ èyán aṣàfihàn tí a máa n ló láti yán ọ̀rọ̀-orúkọ nínú àpólà orúkọ gégé bí wọn ṣe jẹ yọ nínú àwọn àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ isàlẹ̀ wònyí.

Àwọn nàà ti dé	Omọ yín pàápàá sọ bẹ̀ẹ̀.
Ogá wọn pẹ̀lú tí gbọ.	Ẹ̀yin nìkan/gan-an ni mo rí.

Àmọ̀ sáá, kẹ̀, wẹ̀, dà, ñkọ̀, pónbélé, pàtó, ṣoṣo àti pére jẹ ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pón nínú àwọn wúnrèn tí Awobuluyi (2013) pè ní àpónlẹ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ/àpólà orúkọ.

Okò yí kẹ̀/wẹ̀?	Oúnjẹ dà?	Ìṣe ñkọ̀?
ìyàwó kan ṣoṣo	ìṣu méjì pére	ọ̀rọ̀ kan pàtó
oṣù méjì pónbélé		

Ní àwọn àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ òkè wònyí, ó hàn gbangba pé a máa n lo kẹ̀, wẹ̀, dà àti nkọ̀ gégé bí ọ̀rọ̀-àşẹ̀pọ̀n àşẹ̀bèèrè, a sì máa n lo pónbélé, pátó, soşo àti péré láti pón èyán àşònkà nínú àpólà orúko. A òò şàlàyé sí láìpé.

Àpónlé àti àşàpónlé ọ̀rọ̀-ìşẹ̀/àpólà ìşẹ̀

Awobuluyi (1978, o.i. 68-78; 2013, o.i. 142-167) ya àpónlé aşáájú-ìşẹ̀, àşàpónlé aşáájú-ìşẹ̀, àpónlé atèlè-ìşẹ̀ àti àşàpónlé atèlè-ìşẹ̀ sọtò bíi èyà àpónlé ọ̀rọ̀-ìşẹ̀/àpólà ìşẹ̀. Àwọn àpónlé aşáájú-ìşẹ̀ ni iwònyí sílèbù olóhùn òkè ó/ø, àsikò ojò-iwájú yòd/òd, á, ó máa, níí, ibá-ìşẹ̀lè: a, n, máa, ti, tí, iyísódi: kí/i, kò/ò, máa, má, àti atọka *kání* bá, baà/ba, báà. Àwọn àpónlé aşáájú-ìşẹ̀ tí ó kù ni jẹ̀, şe, wá, lè, sì, dè, mà, kàn, tún, jọ/jìjọ/dijọ, kó/kókó, nìkan, pàpà, gbòdò, tètè, dédé, kúkú, şeşè, kúkú, jàjà, mọ̀mò, dídì, tiè/tilè, wulè, túnbò/túbò, şàà/şàà, sàbà. Ojògbón-àgbà Awobuluyi ni irú-wá-ògìrì-wá ní àwọn àpónlé aşáájú-ìşẹ̀ wònyí, şùgbón a màá fi hàn láìpè pé bẹ̀è kó ni ọ̀rọ̀ rí.

Yàtò sí àwọn àpónlé aşáájú-ìşẹ̀ òkè wònyí, Awobuluyi (2013, o.i. 155-159) ya àwọn àşàpónlé aşáájú-ìşẹ̀ sọtò. Àwọn ni àşàpónlé aşáájú-ìşẹ̀ alátókùn tí mo kọ ní àkọhàn-dègbé ní àwọn gbólóhùn àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ isàlè yíí.

Oyè é bá mi mú un bọ.
Oyè é fi eyín gé e.
Oyè é ti Èkó wá (Awobuluyi, 2013, o.i. 156)

Àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ àşàpónlé aşáájú-ìşẹ̀ miíràn ni àwọn àpólà ìşẹ̀ àşàpónlé aşáájú-ìşẹ̀ tí mo kọ ní àkọhàn-dègbé ní àwọn gbólóhùn àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ isàlè yíí.

Àbí ọ̀tí ti sáré tán.
Oúnjẹ ti yára tán. (Awobuluyi, 2013, o.i. 158)

Àwọn àşàpónlé atèlè ọ̀rọ̀-ìşẹ̀ ni àşàpónlé alátókùn atèlè ọ̀rọ̀-ìşẹ̀ tí pèlú, fún, sí àti ní máa n bẹ̀rè wọn. Àwọn àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ wọn ni ó wà ní isàlè yíí.

Olè nàa máa dé àgò ọ̀lópáá pèlú túlàsì.
È pe omọ nàa fún mi.
Wón péjọ sí ojúde ọba.
Mo rí irú aşọ yíí ní ojà².

Àwọn àşàpónlé atèlè ọ̀rọ̀-ìşẹ̀ miíràn ni àşàpónlé aláilátókùn atèlè ọ̀rọ̀-ìşẹ̀, bíi ọ̀rọ̀-orúko/àpólà orúko àti odidi gbólóhùn, àti àpónlé èlẹ̀yọ-ọ̀rọ̀ atèlè ọ̀rọ̀-ìşẹ̀. Àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ wọn ni mo kọ ní àkọhàn-adègbé nínú àwọn gbólóhùn isàlè wònyí.

È é lọ ire (lọ̀rẹ) (ọ̀rọ̀-orúko)
Şe é bí mo ti wí (àpólà orúko)
A ti jọ n fa ọ̀rọ̀ yíí bọ (ó) ti pé (odidi gbólóhùn)
Ohun tí a ti n wí nìyí ó ju ogún ọdún (odidi gbólóhùn) (Awobuluyi, 2013, o.i. 166)

Àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ àpónlé èlẹ̀yọ-ọ̀rọ̀ atèlè ọ̀rọ̀-ìşẹ̀ ni mó, rí, şáá, rárá, gan-an, púpò, jái, lọ àti tán.

² Nínú Awobuluyi (2013, o.i. 160, 161, 162 & 164) ni a ti mú àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ wònyí jáde.

Kinní òún burú *gan-an/púpò/jáì*.
Mo mú u dání *śáá*, a kì í mò
Òjò kò wá *mó/rára* níjò yèn.
Òjò ti wòran *lò*.
Mo ti dé ilé *tán* kí òjò náà tó bèrè
Mo dé Èkó *rí*. (Awobuluyi, 2013, o.i.167)

Àrìwísí

Àwọn fónrán tí Òjògbón-àgbà Awobuluyi pé ní àpónlé ni a pé ní èpón nínú bébà yíí. A gbòdò pé àkíyèsí sí í pé púpò nínú àwọn fónrán tí wón yà sòtò ni wón sísé èpón nínú ihun àpólà ìṣe. Àmò *śáá*, a rí àwọn fónrán kan tí kì í ṣe èpón rárà. Àwọn ni iwònyí: sílébù olóhùn òkè *ó/ø*, àsikò ojò-iwájú yòd/òd, á, ó máa, níí, íbá-ìṣèlè: a, ñ, máa, tí, tíí, ìyísòdì: kì/ì, kò/ò, máà, má àti atòka *kání* bá, baà/ba, báà. Ara ihun àpólà apàrísídà (APAPR) ni àwọn fónrán wònyí jé. Fónrán tí Òjògbón-àgbà Awobuluyi pé ní àpólà ìṣe aṣàpónlé aṣájú-ìṣe kì í ṣe bèè rára, a máa fi hàn nínú àlàyé àti ìtupalè wa làipè pé àpólà aṣèpón (APEP) ni wón jé, wón kì í ṣe àpólà ìṣe.

Àpónlé/aṣàpónlé gbólóhùn

Awobuluyi (2013, o.i. 168-169) ṣàlàyé pé oríṣi mēta ni àwọn wúnrèn tí ó máa n pón gbólóhùn lé. Àwọn ni àpónlé aṣájú gbólóhùn: *ńjé, ṣé, ṣebí/ṣebí, àṣe àti àní*; àpónlé agbèyìn gbólóhùn: *bí, jàre/jèe, sé, kè, mànà, pèlú, pàà-pàà àti o*; àti àpónlé gbólóhùn aṣèhín-ṣòhún tí wón lè jé yò ní ìbèrè tàbí iparí gbólóhùn, àwọn ni *jòwó/jòò, wàyí, síbè-síbè, dájú-jájú, ní tòótó, láísí àní-àní, bí ó ti wù kí ó rí, bí ilè kò bá sù, ilè íbàà sù biri-biri, ó dé tàìdé, ilè sù ilè ò sù*.

Àrìwísí

Nínú àwọn àpónlé gbólóhùn tí Òjògbón-àgbà Awobuluyi yà sòtò wònyí, *ńjé* àti *ṣé* jé atòka ìbèèrè tí a máa n lò láti sọ gbólóhùn ìjèhèn-èn di gbólóhùn ìbèèrè, ní tòótó jé odindi àpólà tí ó máa n pón òrò-ìṣe aṣorí, nígbà tí bí ó ti wù kí ó rí, bí ilè kò bá sù, ilè íbàà sù biri-biri, ó dé tàìdé àti ilè sù ilè ò sù jé awé gbólóhùn afaraḥé tí a lè gbé síwájú tàbí sèyìn gbólóhùn tí a bá fè ṣe ìtenumó. Nítorí náà, a ò ní kà wón mó ara òrò-aṣèpón gbólóhùn. Àkíyèsí kan pàtàkì tí a gbòdò ṣe ni pé àwọn wúnrèn tí Òjògbón-àgbà Awobuluyi pé ní àpónlé ni a n pé ní òrò-aṣèpón nínú bébà yíí.

Àfojúsùn Bébà yíí

Nínú bébà yíí, a máa ṣàgbéyèwò èhun èdè Yorùbá láti fi hàn pé òkan pàtàkì nínú ìṣorí-òrò èdè Yorùbá ni òrò-aṣèpón jé, a oò ṣàfihàn rẹ pé òrò-aṣèpón (EP) ni àwọn ìṣorí-òrò tí ìmò àtíjò pé ní òrò-atókùn (AT) àti òrò-àpónlé (AP). A oò tèsíwájú láti ṣàlàyé àti jíròrò lórí ìṣorí-òrò òrò-aṣèpón nípa:

- Fífún òrò-aṣèpón ní oríkì,
- Sísàlàyé èyà àti àbùdá òrò-aṣèpón, àti

➤ Sísàgbéyèwò ihun àpólà aṣẹ̀pón (APEP) ni ibi tí ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pón ti jẹ́ orí.

Oríkì Ọ̀rọ̀-Àṣẹ̀pón (EP)

Nínú èhun èdè Yorùbá, a máa n lo àwọn ọ̀rọ̀ kan láti pón ọ̀rọ̀-ìṣe, èyán nínú àpólà orúkọ tàbí odindi gbólóhùn. Irú àwọn ọ̀rọ̀ wònyí ni ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pón. Taiwo àti Ọ̀laku (2020) ní Ọ̀rọ̀-Àṣẹ̀pón (EP) jẹ́ ìsọrí-ọ̀rọ̀ tí ó wà lára àwọn isògbè nínú ihun àpólà ìṣe, àpólà tí àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pón ti jẹ́ orí ni Àpólà Àṣẹ̀pón (APEP). A lè lo àwọn àpólà aṣẹ̀pón gégé bí ẹ̀pón aṣàfikún aṣájú tàbí atélé ọ̀rọ̀-ìṣe aṣorí, bakan náà, a lè lò wón gégé bí ẹ̀pón aṣàmúpe atélé ọ̀rọ̀-ìṣe aṣorí pèlú.

A lè ki ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pón gégé bí ọ̀rọ̀ tí ó n pón wúnrèn tàbí isọ miiran nínú èhun èdè Yorùbá. Àpeere àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pón ni mo kọ ní àkọhàn adègbé nínú àwọn gbólóhùn isalè wònyí.

a. Ọ̀pé [bá Ọ̀jọ] se ọ̀bẹ.	Ó [fi enu] wa ọ̀kò.
b. Ó lo [sí ilé]. Ó kọrin [pèlú túlasi].	Ó wà [ní Ìbàdàn]. Ó ta aṣọ [fún mi].
d. Obìnrin náà fi owó [sí àpò]	Èṣin náà ta olówó rẹ [ní ipá]
e. Wón tún pariwo sí.	È pàpà fi iyà jẹ é.
e. Adé sùn fọnfọn. Ìṣẹ̀lẹ̀ náà burú jái.	Ọ̀bẹ̀ náà dùn tó Mi ò gbó ọ̀rọ̀ burúkú yẹn rí
f. Ọ̀bẹ̀ náà ta sánsán. Omọ náà já fáfá.	Aṣọ náà bé yòdò.
g. Aní omọ náà ti dé	Bẹ̀è ni, ẹ máa lo
gb. ọ̀wọ̀ tutù nini	ìjòyè méréin pére

Àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pón tí ó wà ní àpeere ọ̀kè wònyí lè gba àbò, gégé bí ó ṣe wà ní àpeere (a), (b) àti (d), ní ibi tí a ti fi àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pón náà àti àbò wón sí àkámọ̀. Àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pón àti àbò wón, tí ó wà ní àpeere (a), jẹ́ yọ sájú ọ̀rọ̀-ìṣe, sùgbón àwọn tí ó wà ní àpeere (b) jẹ́ yọ tẹ̀lé ọ̀rọ̀-ìṣe, nígbà tí àwọn tí ó wà ní (d) jẹ́ yọ pò pèlú àpólà orúkọ tẹ̀lé ọ̀rọ̀-ìṣe. Àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pón tí ó wà ní àpeere (e) sí (gb) kò ní àbò, nṣe ni wón dá wà. Àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pón tí ó wà ní àpeere (e) jẹ́ yọ sájú ọ̀rọ̀-ìṣe, àwọn tí ó wà ní àpeere (e) àti (f) jẹ́ yọ tẹ̀lé ọ̀rọ̀-ìṣe. Àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pón tí ó wà ní àpeere (g) jẹ́ yọ ní ìbèrè gbólóhùn, àwọn tí ó wà ní àpeere (gb) jẹ́ yọ tẹ̀lé èyán nínú àpólà orúkọ.

Gégé bí a ṣe fi hàn ní àwọn àpeere (a) – (gb) lókè, àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pón máa n pón isọ miiran nínú èhun. Ẹ̀pón tí a n sọ nípa rẹ̀ yí lè jẹ́ èyí tí ó n ṣe àfikún itumọ̀ ọ̀rọ̀ tí ẹ̀pón òhún n pón tàbí kí ó mú kí itumọ̀ ọ̀rọ̀ náà pé. Àwọn ẹ̀pón aṣàfikún ni wón máa n ṣe àfikún itumọ̀ ọ̀rọ̀ tàbí isọ kan, nígbà tí àwọn ẹ̀pón aṣàmúpe máa n mú kí itumọ̀ ọ̀rọ̀ pé nínú èhun. A máa n lo ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pón aṣàfikún àti ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pón aṣàmúpe láti pón ọ̀rọ̀-ìṣe nínú èhun àpólà ìṣe. Sùgbón a tún lè lo ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pón aṣàfikún láti pón odindi gbólóhùn tàbí láti pón èyán nínú ihun àpólà orúkọ. A máa ṣàlàyé àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pón wònyí lẹ̀kùn-ún-réré bá yí.

Èyà àti Àbùdá Ọ̀rọ̀-Àṣẹ̀pọ̀n

Àbùdá àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n wònyí yátò sí ara wọn. Àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n kan ní àbùdá pé àpólà orúkọ àbò gbòdò jẹ yọ tẹ̀lẹ̀ wọn. Irú àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n yìí ni a n pè ní ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n agbàbò. Gégé bí a ẹ̀ fi hàn ẹ̀sáájú, àwọn ni wón wà ní àpẹ̀rẹ̀ (a) dé (d) lókè. Àmò ẹ̀sá, iyàtò tí ó wà lááárín wón ni pé àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n tí ó wà ní àpẹ̀rẹ̀ (a) àti (b) jẹ̀ ẹ̀pọ̀n aṣàfikún sùgbọ̀n àwọn tí ó wà ní àpẹ̀rẹ̀ (d) jẹ̀ ẹ̀pọ̀n aṣàmúpe (Táíwò àti Ọ̀lákolu, 2020, o.i. 23-30). Àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n kan sì lè dá wà láigba àbò, àwọn ni ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n aláigbàbò. Àwọn ni wón wà ní àpẹ̀rẹ̀ (e) dé (gb). Nínú wón, àwọn tí ó wà ní àpẹ̀rẹ̀ (e) àti (e) jẹ̀ ẹ̀pọ̀n aṣàfikún nígbà tí àwọn tí ó wà ní àpẹ̀rẹ̀ (f) jẹ̀ ẹ̀pọ̀n aṣàmúpe³. Àwọn tí ó wà ní àpẹ̀rẹ̀ (g) jẹ̀ ẹ̀pọ̀n fún odindi gbólóhùn, àwọn tí ó sì wà ní àpẹ̀rẹ̀ (gb) pọ̀n èyán nínú àpólà orúkọ.

Ọ̀rọ̀-Àṣẹ̀pọ̀n Agbàbò

Ọ̀rọ̀-Àṣẹ̀pọ̀n agbàbò ni wón máa n jẹ yọ tàbí tí a máa n lò ẹ̀sáájú ọ̀rọ̀-orúkọ tàbí arópò orúkọ láti sàfihàn àyè, ipò, igbà tàbí ọ̀nà tí a n gbà ẹ̀ nńkan. Èyí tùmò sí pé ọ̀rọ̀ tí ó ní àbùdá pé ó máa n jẹ yọ ẹ̀sáájú ọ̀rọ̀-orúkọ tàbí arópò orúkọ ní ọ̀rọ̀ aṣẹ̀pọ̀n agbàbò jẹ. Ọ̀rọ̀-orúkọ tí ó tẹ̀lẹ̀ ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n agbàbò ni àmúpe fún ọ̀rọ̀ aṣẹ̀pọ̀n náà. Dandan lówò orí túlàsì laṣọ̀ ibora ni àmúpe yìí jẹ̀ fún irú ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n bẹ̀ ní èdè Yorùbá. Àpẹ̀rẹ̀ ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n agbàbò ní a kọ ní àkọhàn-adẹgbé nínú àwọn gbólóhùn isàlẹ̀ wònyí.

Opé [bá Ọ̀jọ] se ọ̀bẹ.	Ó [fi enu] wa ọ̀kò.
Mo [ti Ìbàdàn] lo ẹ̀ se isẹ̀ oko	Mo máa dé [títí ọ̀l].
Ó lo [sí ilé].	Ó wà [ní Ìbàdàn].
Ó korin [pẹ̀lú túlàsì].	Ó ta aṣọ̀ [fún mi].
Pè é [fún mi].	Ó n sọ̀rò [bí ọ̀dẹ].
Ó gbà [torí owó].	Kò sí olùgbèjà [àfi Olórún].

Àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n agbàbò tí wón wà nínú àwọn àpẹ̀rẹ̀ ọ̀kè wònyí ni bá, fi, ti, títí, sí, ní, pẹ̀lú, fún, bí, torí àti àfi. Àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n yìí àti àbò wón ni ó wà ní àkámọ̀ onígún []. A máa n sàmúlò àpapọ̀ àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n agbàbò wònyí àti àbò wón láti pọ̀n ọ̀rọ̀-ìṣe nínú àpólà isẹ̀. Wón sì lè jẹ yọ ẹ̀sáájú ọ̀rọ̀-ìṣe tí wón n pọ̀n tàbí kí wón jẹ yọ tẹ̀lẹ̀ e. Ní àwọn gbólóhùn mètá àkókó nínú àwọn gbólóhùn ọ̀kè wònyí, àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n agbàbò wònyí àti àbò wón jẹ̀ aṣẹ̀pọ̀n aṣáájú ọ̀rọ̀-ìṣe, nínú àwọn gbólóhùn tí ó kù, wón jẹ̀ aṣẹ̀pọ̀n atẹ̀lẹ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe.

Ọ̀pọ̀ àwọn ọ̀rọ̀ aṣẹ̀pọ̀n agbàbò wònyí ni wón fi ara jọ àwọn isọ̀rì-ọ̀rọ̀ mìíràn ní èdè Yorùbá. Bí àpẹ̀rẹ̀, sí, ní, fún, ti, bá àti fi fi ara jọ àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe tí wón ní irísí kan náà, pẹ̀lú sí fi ara jọ ọ̀rọ̀-àsopò tí ó ní irísí kan náà, gégé bí wón ẹ̀ jẹ yọ nínú àwọn gbólóhùn isàlẹ̀ wònyí.

a. Owó kò sí./Kò sí owó.	b. Mo ní owó.
d. Olú fún Ayò ni bàtà.	e. Wón ti mọtò náà.
e Ayò bá Opé ní ilé.	f. Wón fi ọ̀wọ̀ sínú àpò.
- gb. Olú pẹ̀lú Àinà sùn sí orí igi osàn.

³ Fún àlàyé kíkún lórí ẹ̀pọ̀n aṣàfikún àti ẹ̀pọ̀n aṣàmúpe, wo Táíwò àti Ọ̀lákolu (2020) ní ibi tí wón ti fi iyàtò hàn lááárín orísírísi ilò isọ̀rì-ọ̀rọ̀ ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n nínú ihun àpólà isẹ̀ èdè Yorùbá.

Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe ni sí, ní, fún, ti, bá àti fi, tí wọn jẹ yọ nínú àwọn gbólóhùn méfà àkókó, iyen ní gbólóhùn (a) dé (f), ní gbólóhùn (gb), ọ̀rọ̀-àsopò ni pèlú. Írísí àti ihun àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe àti ọ̀rọ̀-àsopò wònyí àti ti ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón agbàbò jọ ara wọn, kò sì sí iyàtò kankan tí a lè fi yà wọn sọtò. Àmọ̀ ṣáá, bí wọn ṣe fara jọ àwọn ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón agbàbò tó yí, àwọn elédè mọ iyàtò tí ó wà láàárín wọn, wọn sì máa n ló wọn bí ó ṣe yẹ nínú èhun. Ó sì wá ṣe pàtàkì kí akékòò mọ iyàtò tí ó wà láàárín àwọn ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón wònyí àti àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe àti ọ̀rọ̀-àsopò wònyí kí ó ba lè dá wọn mọ, kí ó sì lè fi iyàtò wọn hàn gedegbe bí ó ṣe yẹ.

Oríṣi ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón agbàbò mìíràn ni Táíwò (2011, o.i. 119-121) pé ní ọ̀rọ̀ atókùn alákanpò. Táíwò (2011) ṣàlàyé ní èkúnnréré bí a ṣe n ṣedá wọn ní èdè Yorùbá. Àpẹ̀rẹ̀ wọn ní iwònyí: nínú, lóde, lára, lóhùn-ún, níbí, níbè, lábè, nígbà, níbo, sínú, sódè, sòhùn-ún, síbí, síbè, sẹ̀yìn, síwájú, abbl. Àbùdá àwọn ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón agbàbò wònyí ni pé wọn jẹ̀ ikànpò ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón àti àbò rẹ̀. Díẹ̀ lára wọn ni wọn sì jẹ yọ nínú àwọn gbólóhùn isàlẹ̀ yí.

Ó rí i nínú àwọn ilé nlá isàlẹ̀ yí.
Ó wà lẹ̀yìn ilẹ̀ yẹn.
Kò sí lára àwọn akékòò náà

Ó tí lo síwájú (ṣádájú) yín.
Ó lo síbí ayeṣe náà.

Nínú àwọn gbólóhùn òkè wònyí, àwọn ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón agbàbò ni a kọ ní àkọhàn-adègbé.

Ọ̀rọ̀-Aṣẹ̀pón Aláìgbàbò

Yàtò sí àwọn ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón agbàbò tí a ṣàlàyé lókè, àwọn ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón mìíràn wà tí wọn máa n dá wà láí jẹ pé ọ̀rọ̀ mìíràn jẹ yọ tẹ̀lẹ̀ wọn gégé bí àbò wọn. Irú àwọn ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón bẹ̀è ni a n pé ní ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón aláìgbàbò. Wọn lè pón ọ̀rọ̀-ìṣe, èyán tàbí odindi gbólóhùn gégé bí wọn ṣe jẹ yọ nínú àwọn gbólóhùn isàlẹ̀ wònyí.

Àgbàdò síṣe náà gbóná fòfò.
Omọ náà ṣe sòrò bẹ̀è.
Àní omọ náà ti dé.
omọ tutù nini

Aṣọ náà pupa fòfò.
È máa wulẹ̀ pè é, kò ní yojú.
Bẹ̀è ni, ẹ̀ máa lo
ijòyè méré́n pére

Ní àwọn àpẹ̀rẹ̀ òkè wònyí, àwọn ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón fòfò, fòfò, ṣe, bẹ̀è àti wulẹ̀ n pón ọ̀rọ̀-ìṣe, àní àti bẹ̀è ni jẹ ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón tí wọn n pón odindi gbólóhùn nígbà tí ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón nini àti pére pón èyán aṣàpẹ̀júwe àti èyán aṣònkà. A máa tẹ̀síwájú láti ṣàlàyé wọn bá yí.

Ọ̀rọ̀-Aṣẹ̀pón Aláìgbàbò Aṣẹ̀pón Ọ̀rọ̀-Ìṣe

Oríṣi ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón aláìgbàbò aṣẹ̀pón ọ̀rọ̀-ìṣe méjì ni a lè yà sọtò. Àkókó ni àwọn ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón aṣàmúpe tí wọn jẹ kànpá fún ọ̀rọ̀-ìṣe, ikeji sì ni ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón aṣáfikún tí wọn kii ṣe kànpá, sùgbón tí wọn jẹ iwòfún fún ọ̀rọ̀-ìṣe. Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe agbàmúpe kan máa n gba ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón gégé bí àmúpe. Dandan lowó-orí, túlasi laṣo ibora ni ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón jẹ fún ọ̀rọ̀-ìṣe bẹ̀è. Bí ọ̀rọ̀-ìṣe tí a n sọ yí kò bá gba ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón gégé bí àmúpe, itumò irú ọ̀rọ̀-ìṣe náà yòó yàtò sí èyí tí a ní lókàn tàbí kí ọ̀rọ̀-ìṣe náà máa ní itumò rará. Àpẹ̀rẹ̀ ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pón bẹ̀è ni *sánsán*, yòò àti *fáfá* gégé bí wọn ṣe jẹ yọ nínú àwọn gbólóhùn isàlẹ̀ wònyí.

Obẹ̀ náà ta *sánsán*.

Aṣọ náà bẹ̀ yòò.

Omọ náà já *fáfá*.

Àbùdá àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n yìí ni pé wọ̀n máa n jẹ̀ yọ̀ tẹ̀lẹ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe tí wọ̀n n pọ̀n nínú ìhun àpólà ìṣe.

Àpeṣere àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n tí wọ̀n jẹ̀ iwòfún fún ọ̀rọ̀-ìṣe ni wọ̀n wà nínú àwọn gbólóhùn ìsàlẹ̀ wọ̀nyí.

a. Wọ̀n <i>tún</i> pariwo sí.
È <i>pàpà</i> fi iyà jẹ̀ é.	Mo ti <i>kókó</i> gbó ariwo wọ̀n.
Wọ̀n <i>kúkú</i> sọ bẹ̀.
b. Adé sùn <i>fọ̀fọ̀n</i> .
Ọ̀bẹ̀ náà dùn <i>tó</i>
Mì ò gbó ọ̀rọ̀ burúkú yẹn <i>rí</i>	Ó gun igi <i>kiàkià</i>
Ìṣẹ̀lẹ̀ náà burú <i>jáì</i>
d. Mo <i>kàn dédédé</i> gbó tí wọ̀n n kan ilẹ̀kùn	O <i>gbódò tètè</i> parí ìṣe yẹn.

Àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n wọ̀nyí lè jẹ̀ yọ̀ *śáájú* ọ̀rọ̀-ìṣe, gégé bí àwọn àpeṣere tí wọ̀n wà ní àwọn gbólóhùn (a) lókè, tàbí kí wọ̀n jẹ̀ yọ̀ tẹ̀lẹ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe bí wọ̀n ṣe wà ní àwọn gbólóhùn (b). Yàtò sí èyí, a *tún* lè ménu bà á pé ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n méjì lè jẹ̀ yọ̀ papọ̀ láti pọ̀n ọ̀rọ̀-ìṣe gégé bí àwọn àpeṣere gbólóhùn (d) ti fi hàn wá.

Ọ̀rọ̀-Àṣẹ̀pọ̀n Aláìgbàbò Àṣẹ̀pọ̀n Gbólóhùn

Èyà ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n aláìgbàbò miiran ni àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n tí wọ̀n máa n pọ̀n odindi gbólóhùn. Ìbèrẹ̀ gbólóhùn ni ọ̀pọ̀ àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n gbólóhùn wọ̀nyí ti máa n jẹ̀ yọ̀. Àpeṣere wọ̀n ni àní, kòdà, bẹ̀è ni, yèèpà, bẹ̀è kó, ẹn ẹn, abbl., gégé bí wọ̀n ṣe wà nínú gbólóhùn ìsàlẹ̀ wọ̀nyí.

<i>Àní</i> ọ̀mọ̀ náà ti dé. <i>Kòdà</i> mo rí wọ̀n. <i>Yèèpà</i> , àkàrà tú sẹ̀po.	<i>Bẹ̀è ni</i> , ẹ̀ máa lọ. <i>Èn ẹn</i> kí lẹ̀ fẹ̀ ṣe fún mi? <i>Bẹ̀è kó</i> , n ò fara mó ọ̀rọ̀ yẹn.
--	--

Àmọ̀ *śá*, a rí àwọn kan tí wọ̀n máa n jẹ̀ yọ̀ ní iparí gbólóhùn. Àwọn ni *śá*, kẹ̀, jàre, pàápàá, pẹ̀lú, mànà, abbl., gégé bí wọ̀n ṣe jẹ̀ yọ̀ nínú àwọn gbólóhùn ìsàlẹ̀ wọ̀nyí.

Ómó náà ti kú <i>śá</i> . Mo gbó ọ̀rọ̀ rẹ̀ <i>jàre</i> . Mo ti gbó <i>sẹ̀</i> . Ó ṣe ìṣe náà <i>màná</i> . Ìyáwó rẹ̀ ti sá lọ <i>kẹ̀</i> ?	È máa dá wọ̀n lóhùn <i>jàre</i> . Ọ̀pẹ̀ sọ ọ̀rọ̀ náà fún mi pẹ̀lú. Bàbá rẹ̀ ti wẹ̀ <i>pàápàá</i> . Ìyá àgbà ti kú <i>kẹ̀</i> ?
--	---

Ó dàbí ẹnì pé itenumọ̀ ní a máa n lo àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n gbólóhùn wọ̀nyí fún nínú gbólóhùn gégé bí àwọn àpeṣere òkè wọ̀nyí ṣe fi hàn. Àmọ̀ *śá*, ó dàbí ẹnì pé a lè lo kẹ̀ fún ìbèèrẹ̀ pẹ̀lú itenumọ̀ tí a lò ó fún. Èyí ni ó fojú hàn ní àwọn àpeṣere méjì tí wọ̀n gbéyìn lókè.

Èyà ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n gbólóhùn miiran ni àwọn tí wọ̀n lè jẹ̀ yọ̀ ní ìbèrẹ̀ tàbí ní iparí gbólóhùn. Iyẹn ni pé, ó ṣe é ṣe kí a lo irú àwọn ọ̀rọ̀-àṣẹ̀pọ̀n gbólóhùn ní ìbèrẹ̀ gbólóhùn tàbí kí á lò wọ̀n ní iparí gbólóhùn. Àpeṣere wọ̀n ni wọ̀n wà nínú àwọn gbólóhùn ìsàlẹ̀ wọ̀nyí.

<i>Síbẹ̀/Śíbẹ̀síbẹ̀</i> Olúwa n bẹ̀ pẹ̀lú mi. <i>Jòó/jòwó</i> gbó ọ̀rọ̀ ẹ̀nu mi.	Olúwa n bẹ̀ pẹ̀lú mi <i>síbẹ̀/síbẹ̀síbẹ̀</i> . Gbó ọ̀rọ̀ ẹ̀nu mi <i>jòó/jòwó</i>
---	---

Òrò-Aṣẹ̀pọ̀n Aláìgbàbọ̀ Aṣẹ̀pọ̀n Èyán

Àwọ̀n òrò-aṣẹ̀pọ̀n aláìgbàbọ̀ kan mǎa n pọ̀n èyán aṣàpẹ̀júwe àti èyán aṣònkà nínú àpólà orúkọ. Àpẹ̀rẹ̀ irú àwọ̀n èpọ̀n bèè ni péré, fíofíó, níní àti fòfò gégé bí wọ̀n ẹ̀ jẹ̀ yọ̀ nínú àwọ̀n gbólóhùn ìsàlẹ̀ wọ̀nyí.

àgbàdọ̀ gbígboná fòfò Omi tutù nini ilé gíga fíofíó
 ìyàwó kan ọ̀so ọ̀su méjì péré

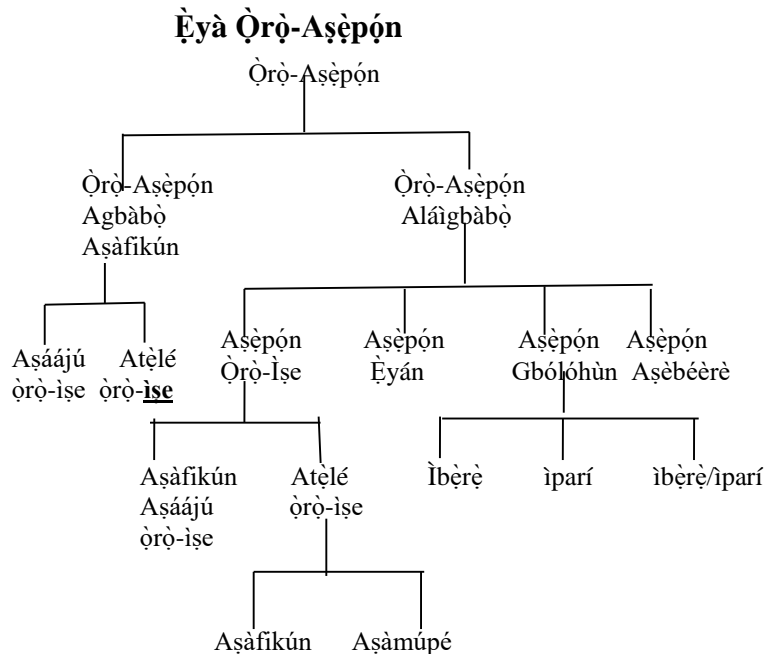
Ní àwọ̀n àpẹ̀rẹ̀ méta àkókó, àwọ̀n òrò-aṣẹ̀pọ̀n fòfò, nini àti fíofíó n pọ̀n àwọ̀n èyán aṣàpẹ̀júwe gbígboná, tutú àti gíga. Ní àwọ̀n àpẹ̀rẹ̀ méjì igbèyìn, àwọ̀n òrò-aṣẹ̀pọ̀n ọ̀so àti péré n pọ̀n àwọ̀n èyán aṣònkà kan àti méjì.

Òrò-Aṣẹ̀pọ̀n Aláìgbàbọ̀ Aṣẹ̀bèèrè

A mǎa n lo àwọ̀n òrò-aṣẹ̀pọ̀n aláìgbàbọ̀ kan láti ẹ̀ ibèèrè. Àwọ̀n ni a n pé ní òrò-aṣẹ̀pọ̀n aláìgbàbọ̀ aṣẹ̀bèèrè, àwọ̀n ni *dà*, *ńkọ* àti *kẹ*, wọ̀n sì mǎa n jẹ̀ yọ̀ tẹ̀lẹ̀ àpólà orúkọ. Àpẹ̀rẹ̀ wọ̀n ni ó wà ní ìsàlẹ̀ yíí.

Omo náà *dà*? Oúnjẹ *dà*?
 Ìyá yín *ńkọ*? Iṣẹ́ *ńkọ*?
 Ilú Ibàdàn *kẹ*? Okò yíí *kẹ*?

Ní igùnlẹ̀, àwọ̀n èyà òrò-aṣẹ̀pọ̀n tí a jíròrò lé lórí ni a fi hàn ní àwòrán ìsàlẹ̀ yíí.

Àpólà Aṣẹ̀pọ̀n (APEP)

Àpólà aṣẹ̀pọ̀n (APEP) ni àpólà tí òrò-aṣẹ̀pọ̀n jẹ̀ orí rẹ̀. Àwọ̀n òrò-aṣẹ̀pọ̀n kan kò lè dá wà nínú àpólà aṣẹ̀pọ̀n, wọ̀n gbódò gba àpólà orúkọ gégé bí àbò, àmọ̀ àwọ̀n kan mǎa n dá wà láì gba àbò. Fún idí èyí, oríṣíí àpólà aṣẹ̀pọ̀n méjì ni a lè yà sọtò. Àwọ̀n ni àpólà aṣẹ̀pọ̀n aláìgbàbọ̀ àti àpólà aṣẹ̀pọ̀n aláìlábò.

Àpólà Aṣẹ̀pón Alábò

Àpólà aṣẹ̀pón alábò ni a mọ́ sí àpólà atókùn tẹ̀lẹ̀. Ìsògbè tí ó wa nínú ihun àpólà aṣẹ̀pón ni àpólà orúkọ, ọ̀ranyán sì ni ìsògbè yí. Àpeṣe àpólà aṣẹ̀pón ní a kọ ní àkọhàn ní àwọn gbólòhùn ìsàlẹ̀ wònyí.

Olú bá ọmọ náà ra aṣọ ní ojà.	Wọn pè é fún mi
Ò bá mi fi ọkọ̀ tí ibi kó iṣu náà lọ sí ojà.	Ó wà lẹ̀hùn-ún yẹn.
Ò tí ibi fi ọkọ̀ bá mi kó iṣu náà lọ sí ojà	Ó fí ẹnu wa ọkọ̀.
Ìyàwó ọkùnrin náà fi èékáná dá àrà sí i ní ara.	Ó n rí bí ọba.
Ó rí i nínú àwọn ilé nílá ìsàlẹ̀ yí.	Mo ra aṣọ náà fún wọn
Ọmọ náà n sọ̀rọ̀ pẹ̀lú ẹ̀rù.	Ó tí lọ síwájú (sáájú) yín.
A kọrin [pẹ̀lú agidi] [nínú ilé ijòsìn]	Mo lè se báyii di ọla.
Olùgbèjà kan kò sí àfi Ọlórùn.	

Àwọn tí a kọ ní àkọhàn nínú àwọn gbólòhùn àpeṣe òkè wònyí ni àpólà aṣẹ̀pón alábò gégé bí a se sọ sáájú. Ìṣe kan pàtàkì tí wọn máa n se nínú gbólòhùn ni láti pón ọ̀rọ̀-ìse aṣorí nínú àpólà ìse. Wọn lè je yọ sáájú ọ̀rọ̀-ìse aṣorí gégé bí ẹ̀pón aṣáájú ọ̀rọ̀-ìse, tàbí kí wọn je yọ tẹ̀lẹ̀ ọ̀rọ̀-ìse (àti àbò rẹ̀ ní gbà miiran) gégé bí ẹ̀pón atẹ̀lẹ̀ ọ̀rọ̀-ìse.

Àwọn àpólà aṣẹ̀pón alábò tí wọn wà nínú àwọn gbólòhùn òkè wònyí kì í se dandan nínú àwọn gbólòhùn tí wọn ti je yọ. Ó se é se kí á yọ wọn kúrò nínú gbólòhùn tí wọn ti je yọ, kí àwọn gbólòhùn náà sì tún je aṣégbà, gégé bí a se se nínú àwọn gbólòhùn ìsàlẹ̀ wònyí, tí wọn je èdà àwọn gbólòhùn tí wọn wà lókè, ṣùgbón tí a ti yọ gbogbo àwọn àpólà aṣẹ̀pón alábò tí ó wà nínú wọn kúrò.

Olú ra aṣọ.	Wọn pè é
Ò fi ọkọ̀ kó iṣu náà lọ.	Ó wà.
Ò fi ọkọ̀ kó iṣu náà lọ	Ó wa ọkọ̀.
Ìyàwó ọkùnrin náà dá àrà sí i.	Ó n rí.
Ó rí i.	Mo ra aṣọ náà.
Ọmọ náà n sọ̀rọ̀.	Ó tí lọ.
A kọrin.	Mo lè se báyii.
Olùgbèjà kan kò sí.	

Àwọn àpólà aṣẹ̀pón alábò tí a yọ kúrò nínú àpólà ìse báyii ni a n pè ní ẹ̀pón aṣàfikún. Wòfún ni irú àwọn àpólà aṣẹ̀pón alábò bèè nínú ihun àpólà ìse, wọn kii se kanńpá, wọn lè je yọ nínú ihun àpólà ìse, a sì lè yọ wọn kúrò, kí wọn máa je yọ. Àwọn àpólà aṣẹ̀pón alábò aṣàfikún wònyí lè je yọ sáájú ọ̀rọ̀-ìse aṣorí tàbí kí wọn je yọ tẹ̀lẹ̀ ọ̀rọ̀-ìse aṣorí.

Àwọn àpólà aṣẹ̀pón alábò kan wà tí wọn je kanńpá fún ọ̀rọ̀-ìse aṣorí nínú ihun àpólà ìse. A kò lè yọ wọn kúrò nínú àpólà ìse, bí a bá yọ wọn, ẹ̀hun tí a ti yọ wọn kúrò kò ní se é gbà. Àpeṣe àwọn àpólà aṣẹ̀pón alábò bèè ni wọn wà nínú àwọn gbólòhùn ìsàlẹ̀ wònyí.

Obinrin náà fi owó sí àpò	Ìyàwó náà kọ ojú sí ibòmíràn
Èṣin náà ta olówó rẹ̀ ní ipá	Ọmọbinrin náà fọ Olú ní etí
Àpapọ owó náà kú sí múrí mẹwàá.	Ìgbìyànjú rẹ̀ já sí asán
Ọḍe náà ti já sí ojú ọ̀nà.	Wàhàlà rẹ̀ kò mọ ní kékeré.

Àwọn àpólà aṣẹ̀pọ̀n aláábò ní a kọ ní àkọhàn nínú àwọn gbólóhùn òkè wọnyí. Ní àwọn àpẹ̀rẹ tí ó wà ní àwọn gbólóhùn àkókó, àpapọ̀ àpólà aṣẹ̀pọ̀n aláábò àti àpólà orúkọ ní wọn ní pọ̀n àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe aṣorí. Ní àwọn àpẹ̀rẹ tí ó wà ní àwọn gbólóhùn kejì, àpólà aṣẹ̀pọ̀n aláábò níkan ní ó ní pọ̀n ọ̀rọ̀-ìṣe aṣorí.

Kò ɛ é ɛ látí yọ àwọn àpólà aṣẹ̀pọ̀n aláábò wọnyí kúrò nínú àpólà ìṣe tí wọn tí jẹ yọ, bí a bá yọ wọn kúrò, ìṣe àìṣeégbà ní àwọn tó kù yòò jẹ gégé bí ìṣe ìsàlẹ̀ wọnyí ɛ jẹ àìṣeégbà nítorí pé a yọ àwọn àpólà aṣẹ̀pọ̀n aláábò wọn kúrò.

*Obìnrin nàà fi owó	*Ìyàwó nàà kọ ojú
*Èṣin nàà ta olówó rẹ̀	*Omọ̀bìnrin nàà fọ̀ Olú
*Àpapọ̀ owó nàà kú.	*Ìgbìyànjú rẹ̀ já
*Ode nàà ti já.	*Wàhàlà rẹ̀ kò mọ.

Ìdí tí àwọn àpẹ̀rẹ òkè wọnyí fi jẹ àìṣeégbà ni yíyọ̀ tí mo yọ àwọn àpólà aṣẹ̀pọ̀n aláábò kúrò.

Àwọn àpólà aṣẹ̀pọ̀n aláábò tí a kò lè yọ kúrò nínú ihun àpólà ìṣe gégé bí a ɛ ṣàlàyé yìí ni a ní pè ní ẹ̀pọ̀n aṣàmúpé, kànnpá sì ni wọn jẹ nínú ihun àpólà ìṣe gégé bí a ɛ sọ ṣáájú. Irú àwọn àpólà aṣẹ̀pọ̀n aláábò aṣàmúpé yìí sì máa ní jẹ yọ tẹ̀lẹ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe aṣorí nínú ihun àpólà ìṣe. Fún ìdí èyí, ẹ̀pọ̀n aṣàmúpé atẹ̀lẹ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe aṣorí ni a ní pè wọn.

Ìjẹyọ̀pọ̀ àti Ìpààrọ̀ Àwọn Àpólà Aṣẹ̀pọ̀n Aláábò nínú Ihun Àpólà Ìṣe

Ò ɛ é kí àwọn àpólà aṣẹ̀pọ̀n aláábò kan jẹ yọ tẹ̀lẹ̀ ara wọn nínú ihun àpólà ìṣe. Bákan nàà, a lè pààrọ̀ àwọn àpólà aṣẹ̀pọ̀n aláábò tí wọn jẹ yọ tẹ̀lẹ̀ ara wọn pẹ̀lú. Àmọ̀ ṣáá, ó dàbí ẹ̀ni pé àwọn àpólà aṣẹ̀pọ̀n aláábò aṣàfikún níkan ní wọn lè jẹ yọ pò bí èyí.

Ní àwọn gbólóhùn àpẹ̀rẹ ìsàlẹ̀ wọnyí, àwọn àpólà aṣẹ̀pọ̀n aláábò aṣàfikún aṣáájú ọ̀rọ̀-ìṣe aṣorí, tí a kọ ní àkọhàn, jẹ yọ tẹ̀lẹ̀ ara wọn ní àwọn àpẹ̀rẹ (a), a sì pààrọ̀ wọn sì ara wọn ní àwọn àpẹ̀rẹ (b), láífa iyípadà itumọ̀ fún gbólóhùn tí wọn tí jẹ yọ.

- a. Ò [APEP bá mi] [APEP ti ibi] fi ọ̀kọ̀ kó ọ̀ṣu nàà lọ sí ojà
- b. Ò [APEP ti ibi] [APEP bá mi] fi ọ̀kọ̀ kó ọ̀ṣu nàà lọ sí ojà

- a. Ayọ̀ [APEP ti Ìbàdàn] [APEP fi ọ̀wọ̀ kan] wa ọ̀kọ̀ dé ilú Ọ̀yọ̀
- b. Ayọ̀ [APEP fi ọ̀wọ̀ kan] [APEP ti Ìbàdàn] wa ọ̀kọ̀ dé ilú Ọ̀yọ̀

- a. Olú [APEP bá omọ̀ kan] [APEP fi èékáná] ya aṣọ̀ nàà
- b. Olú [APEP fi èékán] [APEP bá omọ̀ kan] ya aṣọ̀ nàà.

Nínú àwọn gbólóhùn ìsàlẹ̀ wọnyí éwé, àwọn àpólà aṣẹ̀pọ̀n aláábò aṣàfikún atẹ̀lẹ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe aṣorí, tí a kọ ní àkọhàn, ni wọn jẹ yọ tẹ̀lẹ̀ ara wọn ní àwọn àpẹ̀rẹ (a), àwọn ni a sì pààrọ̀ sì ara wọn ní àwọn àpẹ̀rẹ (b) ní àwọn àpẹ̀rẹ ìsàlẹ̀ wọnyí.

- a. A kọ orin ọ̀hún [APEP ni ana] [APEP ninu ọ̀kọ̀]
- b. A kọ orin ọ̀hún [APEP ninu ọ̀kọ̀] [APEP ni ana]

- a. Opẹ̀ àti Ọ̀jọ̀ gbọ̀ ariwo wọn [APEP nínú yàrá] [APEP lóhùn-ún yẹn]

b. Ọpẹ àti Ọjó gbọ ariwo wọn [APEP lóhùn-ún yẹn] [APEP nínú yàrá]

a. Mo dé ibẹ [APEP sáájú yín] [APEP ní àárò]

b. Mo dé ibẹ [APEP sáájú yín] [APEP ní àárò]

Gégé bí a ẹ̀ sàlayé sáájú, nígbà tí a pààrọ̀ àwọn àpólà aṣẹ̀pón alábò tí wọn jẹ̀ yọ̀ tẹ̀lẹ̀ ara wọn, ipààrọ̀ bẹ̀ kó fa ìyípadà ìtumọ̀ rárá, ìtumọ̀ kan nàà ni àwọn gbólóhùn tí wọn wà ní (a) ní pẹ̀lú àwọn tí wọn wà ní (b).

Àpólà Aṣẹ̀pón Aláilábò

Ní ti àpólà aṣẹ̀pón aláilábò, ọ̀rọ̀-ṣẹ̀pón tí ó jẹ̀ orí níkan ni ó wà nínú ihun rẹ̀, kò sí àbò tàbí wúnrèn mìíràn. Àpẹ̀rẹ̀ díẹ̀ ni ó wà ní isàlẹ̀ yí.

Adé sùn *fọ̀nfọ̀n*.
Ó gun igi *kiàkià*
Ọ̀bẹ̀ nàà dùn *tó*
Ìṣẹ̀lẹ̀ nàà burú *jáì*

Ó kẹ̀ *tagbára tagbára*.
Oúnjẹ̀ tí a rà lánàà ti tán *kiàkià*
Ọ̀bẹ̀ nàà dùn *gan-an/púpò*
Ilẹ̀ nàà ga fíofífo.

Gégé bí a sì ẹ̀ mẹnù bà á sáájú, àpólà aṣẹ̀pón aláilábò lè jẹ̀ ẹ̀pón aṣàfikún nínú ihun àpólà یشه. Bẹ̀ẹ̀ sì ni irú àwọn àpólà aṣẹ̀pón aláilábò bẹ̀ẹ̀ lè jẹ̀ ẹ̀yọ̀ kan, méjì tàbí mẹ̀ta. Àpólà aṣẹ̀pón aláilábò aṣàfikún ni a kọ̀ ní àkọ̀hàn-adẹ̀gbẹ̀ nínú àwọn àpẹ̀rẹ̀ isàlẹ̀ wònyí.

1. O jẹ̀ sáré lọ ra tire.
Wón ti <i>bábá</i> ẹ̀ ipinnu nàà.
Omidan nàà <i>wá</i> mọ̀ ọ̀rọ̀ ó sọ̀ lójú rẹ̀.
Wón mà wáà.
O ẹ̀ṣẹ̀ṣẹ̀ fẹ̀si látaárò.
Wón <i>mọ̀mọ̀</i> dá ìjà sílẹ̀.
Mo <i>tiẹ̀/tilẹ̀</i> ka ìwé ọ̀hún.
Omọ̀ nàà <i>sárá</i> dàgbà	Omọ̀ nàà ẹ̀ sọ̀rọ̀ bẹ̀ẹ̀.
Omọ̀ nàà <i>tètè</i> dàgbà.
Mo dọ̀bálẹ̀, mo sì kí <i>bábá</i> wa.
Kò lè gbé ẹ̀rùn yẹn.
Ọ̀pẹ̀ o, ẹ̀ <i>jàjà</i> wá lóníí!
E màà <i>wulẹ̀</i> pè é, kò ní yojú.
Ọ̀kúnrin nàà kíí <i>sábà</i> gba ibí kojá.
Ó <i>yára</i> gun igi
2. Mo lè <i>kúkú</i> ẹ̀ báyií dọ̀la.
Mo <i>kàn dédé</i> gbọ̀ tí wón ní kan ilẹ̀kùn
Mo <i>tiẹ̀/tilẹ̀ mọ̀mọ̀</i> ka ìwé ọ̀hún.
Obìnrin nàà wà <i>túbọ̀</i> tẹ̀ṣẹ̀ mọ̀ ìrìn rẹ̀.	Mo <i>kúkú</i> lè ẹ̀ báyií dọ̀la.
O <i>gbòdò tètè</i> parí یشه yẹn.
O <i>jẹ̀ tètè</i> sáré lọ ra tire
Omọ̀ nàà <i>tiẹ̀</i> ẹ̀ sọ̀rọ̀ bẹ̀ẹ̀.
3. Wón mà lè <i>tètè</i> wáà.
E <i>sàà</i> kàn <i>dédé</i> dáké	Kò <i>tiẹ̀</i> lè <i>nìkan</i> gbé ẹ̀rùn yẹn.
Wón sì <i>pàpà tún</i> pariwo síí.

Àpólà aṣẹ̀pón aláilábò kòòkan ti ó wà nínú àwọn àpẹ̀rẹ̀ gbólóhùn àkókó, ni mo kọ̀ ní àkọ̀hàn-adẹ̀gbẹ̀. Ìkòòkan wón ló jẹ̀ yọ̀ sáájú àwọn ọ̀rọ̀-یشه nínú àwọn gbólóhùn ọ̀hún. Ní àwọn àpẹ̀rẹ̀ gbólóhùn ikeji, àwọn àpólà aṣẹ̀pón aláilábò méjì méjì, tí àwọn nàà jẹ̀ yọ̀ sáájú ọ̀rọ̀-یشه, ni wón wà nínú gbólóhùn nàà. Àpólà aṣẹ̀pón aláilábò mẹ̀ta mẹ̀ta ni wón jẹ̀ yọ̀ sáájú àwọn ọ̀rọ̀-یشه nínú àwọn gbólóhùn ikẹ̀ta. Àwọn àpólà aṣẹ̀pón aláilábò wònyí jẹ̀ ẹ̀pón aṣàfikún aṣáájú ọ̀rọ̀-یشه gégé bí mo ẹ̀ sọ̀ sáájú.

Àmọ̀ sá, ní àwọn gbólóhùn àpẹ̀rẹ̀ isàlẹ̀ wònyí, àwọn àpólà aṣẹ̀pón aláilábò jẹ̀ yọ̀ tẹ̀lẹ̀ ọ̀rọ̀-یشه gégé bí ẹ̀pón aṣàfikún atẹ̀lẹ̀ ọ̀rọ̀-یشه. Àwọn àpólà aṣẹ̀pón aláilábò nàà ni mo kọ̀ ní àkọ̀hàn-adẹ̀gbẹ̀. Àwọn ni *lọ*, *fọ̀nfọ̀n*, *tó*, *púpò*, *rí* àti *kiàkià*.

Adé sùn lọ.
Ọbẹ nàà dùn tó
Mi ò gbó ọ̀rọ̀ burúkú yẹn rí
Ọbẹ nàà dùn gan-an

Adé sùn fonfon.
Ọbẹ nàà dùn púpò
Oúnjẹ tí a rà lánàá ti tán kíákíá
Ìsẹ̀lẹ̀ nàà burú jái

Àwọn àpólà aṣẹ̀pọ̀n aláílábò nàà ni mo kọ ní àkọhàn-adẹ̀gbẹ̀ nínú àwọn gbólóhùn méta isàlẹ̀ wọnyí. Wọn sì jẹ̀ yọ̀ tẹ̀lẹ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe gégé bí tàwọn tí ó n bẹ̀ lókè. Ẹ̀sùgbón kànnpá ni wọn jẹ̀ nínú ẹ̀hun tí wọn ti jẹ̀ yọ̀. Ẹ̀yẹn ni pé, *sánsán*, yòò àti *fáfá* gbòdò jẹ̀ yọ̀ tẹ̀lẹ̀ àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe kí wọn lè mú ìtumò àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe nàà pé. Ẹ̀dí niyí tí a fi n pe àwọn àpólà aṣẹ̀pọ̀n aláílábò ní ẹ̀pọ̀n aṣàmúpé atẹ̀lẹ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe.

Ọbẹ nàà ta *sánsán*. Aṣọ nàà bẹ̀ yòò. Omọ nàà já *fáfá*.

Ní ẹ̀gúnlẹ̀, a lè sọ pé oríṣi ìṣe ẹ̀pọ̀n ọ̀rọ̀-ìṣe méjì ni àpólà aṣẹ̀pọ̀n aláílábò n ẹ̀ se nínú ihun àpólà ìṣe, àwọn ni ẹ̀pọ̀n aṣàfikún àti ẹ̀pọ̀n aṣàmúpé. Àwọn tí ó n sísẹ̀ aṣàfikún lè jẹ̀ yọ̀ sáájú tàbí tẹ̀lẹ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe, ẹ̀dí niyí tí a fi pín ẹ̀pọ̀n aṣàfikún sí aṣáájú ọ̀rọ̀-ìṣe àti atẹ̀lẹ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe.

Ìṣọ̀nìṣókí

Ní bẹ̀bà yí, a fi hàn gbangba pé ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pọ̀n (EP) ni àwọn isòrí-ọ̀rọ̀ tí a mò sí ọ̀rọ̀-atókùn àti ọ̀rọ̀-àpónlẹ̀ tẹ̀lẹ̀. Ẹ̀dí abájọ̀ ni pé ìṣe kan nàà ni àwọn méjèjì n ẹ̀ se nínú ẹ̀hun èdè Yorùbá, fún ẹ̀dí ẹ̀yí, elédè Yorùbá máa n lò wọn gégé bí ẹ̀pọ̀n fún ọ̀rọ̀-ìṣe, ẹ̀pọ̀n gbólóhùn àti ẹ̀yán. Nítorí pé àwọn ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pọ̀n wọnyí yàtò sí ara wọn, a fi iyàtò hàn láàárín ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pọ̀n agbàbò àti ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pọ̀n aláìgbàbò. Àwọn ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pọ̀n agbàbò máa n gba àpólà orúkọ gégé bí àbò, àwọn ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pọ̀n aláìgbàbò máa n dá wà láìgba àbò. A máa n sàmúlò àpapọ̀ àwọn ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pọ̀n agbàbò wọnyí àti àbò wọn láti pọ̀n ọ̀rọ̀-ìṣe nínú àpólà ìṣe. Wọn sì lè jẹ̀ yọ̀ sáájú ọ̀rọ̀-ìṣe tí wọn n pọ̀n tàbí kí wọn jẹ̀ yọ̀ tẹ̀lẹ̀ e. Ní ti àwọn ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pọ̀n aláìgbàbò, a lè lò wọn láti pọ̀n ọ̀rọ̀-ìṣe, ẹ̀yán nínú àpólà orúkọ tàbí odindi gbólóhùn. Àwọn ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pọ̀n tí wọn máa n pọ̀n odindi gbólóhùn lè jẹ̀ yọ̀ ní ibèrẹ̀ gbólóhùn, àwọn kan sì máa n jẹ̀ yọ̀ ní iparí gbólóhùn, a sí ní àwọn tí wọn lè jẹ̀ yọ̀ ní ibèrẹ̀ àti iparí gbólóhùn pẹ̀lú. A tẹ̀sìwájú láti ṣàlàyé pé ẹ̀hun tí ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pọ̀n bá ti jẹ̀ orí ni a mò sí àpólà aṣẹ̀pọ̀n (APEP). A fi hàn pé àwọn àpólà aṣẹ̀pọ̀n kan lè jẹ̀ kíkì ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pọ̀n nìkan, àwọn kan sì lè ní ọ̀rọ̀-aṣẹ̀pọ̀n àti ìsògbè. Fún ẹ̀dí ẹ̀yí, a wá pín àpólà aṣẹ̀pọ̀n sí méjì: àpólà aṣẹ̀pọ̀n aláábò àti àpólà aṣẹ̀pọ̀n aláílábò. A mẹnù bà á pé ó ẹ̀ se é ẹ̀ se kí àwọn àpólà aṣẹ̀pọ̀n aláábò kan jẹ̀ yọ̀ tẹ̀lẹ̀ ara wọn nínú ihun àpólà ìṣe, bakan nàà, a lè pààrọ̀ àwọn àpólà aṣẹ̀pọ̀n aláábò tí wọn jẹ̀ yọ̀ tẹ̀lẹ̀ ara wọn pẹ̀lú.

Ìwé Ìtókasi

Awóbùlúyí, O. 1978. *Essentials of Yorùbá Grammar*, Ìbàdàn: UPL.

Awobuluyi, O. 2013. *Èkọ̀ Gírámà Èdè Yorùbá*. Oṣogbo: ATAM Limited

Bámgbóṣé, A. 1966. *A Grammar of Yorùbá*, Cambridge: CUP

Bámgbóṣé, A. 1967. *A Short Yorùbá Grammar*. Ibadan: HEB (Nigeria) Ltd

JOLAN: Journal of the Linguistic Association of Nigeria Volume 22 No 2, pp. 70 - 86

Bámgbóṣé, A. 1990. *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. Ìbàdàn: UPL.

Taiwo, O. 2011. *Mofólójì: Àtúnṣe kejì*. Ibadan, Akada Universal Books

Taiwo, O and Olakolu, T, 2020. Èpón nínú Ìhun Àpólà Ìṣe Èdè Yorùbá *JOLAN: Journal of the Linguistic Association of Nigeria*, Volume 23 No 1, o.i. 16 - 35